

Citation:

E.P. Meijering, Levensbericht G.C. Berkouwer, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1997, Amsterdam, pp. 7-14

Herdenking door E.P. Meijering

Gerrit Cornelis Berkouwer

8 juni 1903 – 26 januari 1996

Gerrit Cornelis Berkouwer

Op 26 januari 1996 overleed te Voorhout Gerrit Cornelis Berkouwer op de leeftijd van 92 jaar. Er was geen lang ziekbed aan zijn levenseinde voorafgegaan. Wel kwam er daardoor een einde aan een in de laatste jaren erg gehandicapt bestaan. Vooral de bijna volledige blindheid had hem wat de buitenwereld, afgezien van persoonlijke contacten, betreft verregaand van de radio afhankelijk gemaakt. Persoonlijke contacten waren er gelukkig vele. Hij ontving iedere dag bezoek, van zijn kinderen, kleinkinderen, vroegere collega's leerlingen en vrienden. Zij troffen hem dan aan in een klein kamertje in een verzorgingshuis in Voorhout. Toen hij praktisch geheel blind was geworden, had hij zijn flat in Voorhout moeten verlaten. Dat betekende ook dat hij al zijn boeken weg moest doen. Hij kon ze toch niet meer lezen, maar iedereen weet dat een mens op een gegeven moment vergroeid raakt met zijn boekenkast. In zijn kamertje in het verzorgingshuis stond nu nog één statige rij van boeken, namelijk de vijfendertig door hem zelf geschreven werken en de zesenvestig proefschriften van zijn promovendi. Uiteindelijk moeten ook boeken niet worden geteld maar in overdrachtelijke zin worden gewogen, maar het moet iemand op zijn leeftijd toch wel momenten van voldoening hebben gegeven om te kunnen voelen wat hij in zijn leven heeft gepresteerd.

Hij praatte trouwens alleen over zijn werk als men hem erop aansprak, en dan op een heel bescheiden manier. Iedereen wist dat hij gedurende vele jaren een vooraanstaande rol in kerkelijk en theologisch Nederland had gespeeld. Op zijn overlijdensadvertentie was op zijn aanwijzing niet vermeld dat hij lid was geweest van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, ook de koninklijke onderscheiding was niet genoemd, – alleen het feit dat hij predikant in de Gereformeerde Kerken in Nederland was geweest en hoogleraar aan de Vrije Universiteit. We bespreken hier niet de vraag, of men bij zijn overlijden moet bepalen dat het lidmaatschap van de Akademie op de rouwkaart moet worden vermeld, – de Akademie zelf stelt het op prijs, wanneer dat inderdaad gebeurt. Als men het, zoals Berkouwer, niet laat doen, dan is dat ook vanuit de overtuiging dat de wetenschappelijke waarde van iemand niet blijkt uit dergelijke erbewijzen. Als een gelovige zal Berkouwer hebben gedacht dat alleen God weet wat de intellectuele prestaties van een mens waard zijn. Als men het geloof hier verder buiten beschouwing laat, dan kan men ook zeggen dat wat we waard zijn pas vijftig jaar na onze dood blijkt. Als men dan in vakkringen nog weet dat iemand geleefd en gewerkt heeft en ook zijn werken nog leest, dan heeft het inderdaad iets voorgesteld. Dat kunnen wij dus niet eens afwachten.

In het geval van Berkouwer kan wel met zekerheid worden gezegd dat zijn naam over vijftig jaar en ook nog lange tijd daarna bekend zal zijn, maar dan wellicht niet onder dogmatici, zoals hij was, maar onder dogmen- en theologiehistorici, zoals hij – in veel mindere mate – ook was. Ieder dogmatiek wordt op een gegeven moment een stukje dogmengeschiedenis, dat is bij Berkouwer niet anders. Het bijzondere van de dogmatische werken van Berkouwer is dat die een

uiting waren van het geestelijke leven in de Gereformeerde Kerken rond het midden van deze eeuw, toen die kerken in een betrekkelijk isolement leefden en in ieder geval een geestelijke zuil vormden. Zolang er een vak als kerk- en dogmengeschiedenis is, zal ook die periode van het protestantisme worden onderzocht, en daarbij zal men niet om de boeken van Berkouwer heen kunnen.

Gerrit Cornelis Berkouwer werd geboren op 8 juni 1903 in Amsterdam als zoon van Cornelis Berkouwer, toen onderwijzer te Amsterdam, en Adriana Aletta van der Ban. Hij was het tweede van drie kinderen, zijn oudste zuster overleed reeds op zestienjarige leeftijd. Hoewel kindersterfte in die tijd nog gewoon was, mogen we misschien veronderstellen dat zijn leven lange worsteling met het vraagstuk van theodicee, dat voor hem steeds klemmender werd, mee hierdoor is bepaald; hij overleefde zelf ook een van zijn negen kinderen.

Na het eindexamen HBS te hebben afgelegd, deed hij staatsexamen gymnasium, en begon hij in 1922 zijn theologische studie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, dus negentien jaar oud had hij zowel een HBS als een gymnasium opleiding voltooid, – voorwaar geen geringe prestatie. Aan de Theologische Faculteit was de geest van de ook buiten de kringen van de Gereformeerde Kerken algemeen gewaardeerde Herman Bavinck intussen vervangen door die van V. Hepp, die als een typische partij-man gold en in ieder geval als van een veel lager niveau dan Bavinck. Hepp werd beschouwd als een zelfverzekerde scholasticus en biblicist, – maar Berkouwer zal in zijn 1989 verschenen *Herinneringen* opvallend mild over hem oordelen.

Berkouwers belangstelling ging binnen de theologie uit naar de dogmatiek, ook dat moest in die tijd onder gereformeerden wel gewoon worden genoemd. Dogmatische kwesties, bijvoorbeeld het schriftgezag, speelden toen een beheersende rol. Ik breng in dit verband in herinnering het conflict rond de Amsterdamse predikant Geelkerken, die de historiciteit van het verhaal van de zondeval in *Genesis 3* betwijfelde en tenslotte op de synode in Assen in 1926 werd afgezet. De discussies over hem en zijn geestverwanten speelden gedurende Berkouwers studententijd van 1922-1926 een belangrijke rol.

In 1927 trad hij in het huwelijk met Catharina Cornelia Elisabeth Rippen, uit hun huwelijk werden negen kinderen geboren. – Op zijn rouwkaart staan zeventig directe nakomelingen vermeld. – Zijn vrouw overleed in 1982, bijna achtenzeventig jaar oud in Voorhout, nadat ze al enige jaren lichamelijk gehandicapt was geweest. Bijna veertien jaar heeft hij in Voorhout alleen moeten leven. – In 1927 werd hij tevens predikant in Oudehorne, en in 1931 te Watergraafsmeer, waar hij tot zijn benoeming tot gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit predikant bleef. Intussen was hij in 1932 gepromoveerd op een proefschrift *Geloof en openbaring in de nieuwere Duitse theologie*. Hierin besteedde hij ook aandacht aan de systematische theoloog Karl Barth. In die periode is hij uiterst kritisch over Barth. Dat is hij ook in een boek over hem dat in 1936 verschijnt. De geest van dat boek kan het beste worden geïllustreerd met drie zinnen uit de één pagina

beslaande 'Inleiding': 'Zo blijkt het dat Barths denkbeelden zich niet laten opsluiten in een studeerkamer, maar het volle licht van elken dag raken. Barth wil trouwens dat leven der mensen bezien in het licht van het Woord Gods. Zo is dan de vraag van groot belang, of Barths theologie dat licht ook werkelijk doorgeeft dan wel tegenhoudt en of het 'Soli deo gloria', door Barth telkens weer vooropgesteld, inderdaad de 'roem' van deze theologie is'. De lezer is inderdaad gewaarschuwd, in welke zin deze vraag zal worden beantwoord. Op het einde van zijn boek constateert hij dat er een groot verschil bestaat tussen het barthiaanse en het neo-calvinistische gebruik van dezelfde woorden: 'Soli deo gloria' en poneert hij: 'Door dit ontstellende feit dreigt nu een crisis, waarin al wat in het 'Soli deo gloria' ligt opgesloten, bedreigd wordt. In zulk een crisis kan alleen een duidelijk 'neen' tegenover een duidelijk 'ja' van betekenis zijn en wellicht nog meewerken om de verwarring te breken'. Er moet in dit verband ook worden gezegd dat hij Barths gedachten op een correcte manier weergeeft, alleen over zijn interpretatie en beoordeling ervan valt wel te discussiëren, zoals Berkouwer in een latere fase van zijn leven zelf zal aangeven.

Intussen heeft hij in eigen kring zijn naam als een deskundig theoloog gevestigd. Dat komt ook tot uitdrukking als hij in 1940 bijzonder hoogleraar in de nieuwere theologie aan de Vrije Universiteit wordt, een functie die hij gedurende de oorlog naast zijn werk als predikant in Watergraafsmeer heeft vervuld. Zijn inaugurele oratie droeg de titel *Barthianisme en Katholicisme*, de formulering doet al vermoeden dat alle twee er niet al te best van afkomen. Uit deze oratie blijkt ook zijn grote kennis van en belangstelling voor de rooms-katholieke theologie. Die zal er in de loop der jaren altijd blijven en rijke vruchten afwerpen. – In de oorlog is hij voorzitter van de synode van de Gereformeerde Kerken ten tijde van het conflict met Schilder dat in 1944 tot een scheuring in die kerken zal leiden. Dit is een traumatische gebeurtenis in zijn leven geweest, ook omdat wel het vermoeden is geuit dat de scheuring mee het gevolg is geweest van persoonlijk tegenstellingen tussen hem en de Kampense hoogleraar K. Schilder, de voorman van de tegenpartij. Dat was nog een tijd waarin discussies tussen de theologen ook de gemeentes niet onberoerd lieten, zodat die discussies daar op een lager niveau werden voortgezet. In zijn *Herinneringen* vertelt Berkouwer dat H. Colijn op een gegeven moment aan de theologen het advies gaf om voortaan hun debatten in het Latijn te voeren, opdat de gemeente er niet door in verwarring zou worden gebracht.

In 1945 wordt Berkouwer gewoon hoogleraar naast zijn promotor Hepp aan de Vrije Universiteit met als leeropdracht 'Geschiedenis der nieuwere theologie, Symboliek en Hermeneutiek', een formulering die later, als hij in 1950 Hepp is opgevolgd, wordt veranderd in 'Dogmatiek en Dogmageschiedenis'. Vanaf deze jaren begint hij zijn wetenschappelijke oeuvre op te bouwen, vooral in zijn *Dogmatische Studiën*, waarvan het eerste deel in 1949 en het achttiende en laatste deel drieëntwintig jaar later, in 1972, verschijnt. In die tijd verschijnen ook

andere werken van hem, zo in 1954 een belangrijke studie over Karl Barth. Met deze boeken trok hij in positieve zin de aandacht in wetenschappelijke en kerkelijke kringen. Hier is een man aan het woord die naar vele stemmen uit vele hoeken luistert, de meningen van anderen correct en fair weergeeft, maar ze ook vanuit eigen standpunt beoordeelt, hetgeen vaak betekent: bestrijdt. Belangrijk is hier dat hij met een niet ongebruikelijke methode brak: het veronderstellen van kwade motieven bij de tegenstanders, en het aan het licht brengen daarvan. Geestelijk wil hij staan in de lijn van Herman Bavinck, die eveneens buiten zijn eigen kring wegens de ruimte, die hij in zijn dogmatiek aan anderen gaf, gewaardeerd werd. Bavinck was op een gegeven moment tot lid van de Koninklijk Nederlandse Akademie van Wetenschappen gekozen, het moet Berkouwer grote voldoening hebben gegeven, toen hem in 1953 dezelfde eer ten deel viel. De memorie van aanbeveling draagt onder andere de handtekening van de vrijzinnige Groningse kerkhistoricus J. Lindeboom.

De lijn van Bavinck is vooral herkenbaar in het feit dat er bij Berkouwer weinig sprake is van speculatieve polemieken. Vele onderwerpen die hij aansnijdt, zullen door dogmatisch niet geïnteresseerden als speculatief worden beschouwd. Zo wijdt hij in zijn boek over Gods verkiezing een hoofdstuk aan de beroemde twist over supra- en infralapsarisme. Supralapsarisme wil zeggen dat het besluit tot verkiezing bij God zwaarder weegt dan het besluit tot schepping, dat de schepping dus het middel tot verkiezing is, waardoor de verkiezing ook onafhankelijk is van de zondeval, infralapsarisme wil zeggen dat het besluit tot schepping het primaire besluit is, waardoor de zondeval wel enige invloed krijgt op de verkiezing. Over dergelijke onderwerpen spreekt ook Herman Bavinck zich doorlopend uit. Maar alle twee zien in dit soort speculaties geen middel tot polemieken, dat wil zeggen zij proberen niet aan te tonen tot welke verwerpelijke consequenties de standpunten van anderen moeten leiden, ook tot consequenties die die anderen zelf, omdat zij zich zulke vragen niet stellen, niet trekken. In toenemende mate zal Berkouwer juist proberen de eigen gereformeerde visie met die van anderen te verbinden en zo te verrijken. Wie zijn *Dogmatische studiën* leest, krijgt dan ook een panorama van visies op het betreffende onderwerp te zien, en daardoor werden ze ook tot een Fundgrube. Zijn leeropdracht was dogmatiek en dogmageschiedenis. Dogmenhistorisch kan men zijn boeken overigens nauwelijks noemen. Zeker, de traditie, de dogmatici en theologen der eeuwen, komen erin aan het woord, maar hun meningen worden in Berkouwers eigen dogmatische referentiekader gepresenteerd. Zij geven antwoord op de vragen, die hij stelt. Op die manier zijn dogmatici overigens altijd te werk gegaan. De traditie bood hun een florilegium van citaten. Dit kan ook gewoon niet anders. Het panorama der meningen is bij Berkouwer beperkt tot de eigen tijd, maar die biedt dan ook stof genoeg. Vroegere eeuwen, vooral die vóór de Verlichting, bieden hiervoor niet meer dan illustratiemateriaal.

We wezen reeds op zijn grote belangstelling voor de theologie van Karl Barth en zijn veranderende beoordeling daarvan. Karl Barth was mede hierom in de gereformeerde kringen van die tijd verdacht, omdat hij een tegenstander was van christelijke organisaties, de barthianen in de Nederlandse Hervormde Kerk waren dan ook warme voorstanders van de door de gereformeerden afgewezen en bestreden *doorbraak*. Barth werd door de gereformeerden gezien als een bedreiging voor de eigen identiteit. Die bedreiging was des te groter, omdat Barth in zijn theologie bewust de klassiek reformatische terminologie hanteerde. Hier was dus voor het gevoel van sommigen de klassieke ketter aan het woord, die volgens de definitie van de Griekse kerkvader Irenaeus (einde tweede eeuw) 'hetzelfde zegt als wij, maar heel iets anders bedoelt'. In zijn tweede boek over Barth *De triomf der genade in de theologie van Karl Barth* uit 1954 – door sommigen wellicht niet ten onrechte als zijn beste boek beschouwd – blijft Berkouwer kritisch; op vrijwel alle punten weerspreekt hij hem, maar hij erkent dat Barth te goeder trouw vanuit de Schrift en de gereformeerde traditie wil theologiseren. Dat was een in die tijd opzienbarend boek, dat door de barthianen in Nederland zeer gunstig werd ontvangen, misschien ook wel, omdat ze moesten erkennen dat hier iemand over de grote meester sprak, die hem grondiger had bestudeerd dan zij zelf. Met Barth zelf raakte hij daarna persoonlijk bevriend. Het was niet strijdig met Berkouwers bescheidenheid dat hij graag de anekdote vertelde dat Barth bij een discussie op een gegeven moment verbaasd constateerde dat Berkouwer zijn dogmatiek – bestaande uit dertien delen en meer dan negen-duizend bladzijden – beter kende dan Barth zelf. Deze modern reformatische theoloog boeide Berkouwer in hoge mate.

Zijn belangstelling voor de rooms-katholieke theologie en zijn publicaties daarover deden hem uitgroeien tot een gerenommeerd kenner ervan. In 1962 werd hij op persoonlijke titel uitgenodigd het tweede Vaticaans Concilie bij te wonen. Daarna zou hij over de katholieke kerk in ontwikkeling blijven publiceren.

In ontwikkeling was Berkouwer ook zelf. Het is bekend dat zich in de Gereformeerde Kerken in het midden van de zestiger jaren snel ingrijpende veranderingen hebben voltrokken, en wel in die mate dat sommigen het idee hadden dat er van de gereformeerde identiteit niets meer over was. Berkouwer vertelde wel eens met een glimlach, dat men ter rechter zijde in kerkelijk Nederland, waar men deze ontwikkeling betreunde, hem daarvan de schuld gaf, omdat hij met zijn positieve boeken en publicaties over Barth en de rooms-katholieken de deur voor het relativisme had geopend. Zijn antwoord daarop was: 'Zo belangrijk ben ik niet, dat men mij van alles de schuld kan geven'. Intussen leverde dit voor hemzelf ook een probleem op. Toen hij overleed, lagen zijn eerste publicaties meer dan zestig jaar achter hem, en het eerste deel van zijn dogmatische studiën meer dan vijfenveertig jaar. Het moest hem duidelijk zijn dat hij niet alleen op sommige punten in de tussentijd van gedachten was veranderd, maar dat die boeken eigenlijk een andere geest ademden. In persoonlijke gesprekken uitte hij

zich daarover tegenstrijdig. Een enkele keer zei hij: 'Ik ben zelf ook helemaal veranderd', maar meestal wilde hij duidelijk maken dat zijn latere opvattingen al in zijn vroegere werken terug zijn te vinden. Dit heeft niets te maken met eerlijkheid of oneerlijkheid. Sinds de *Confessiones* van Augustinus is het een boeiend vraagstuk, in hoeverre ook theologische terugblikken op het eigen leven zijn ingekleurd door latere ontwikkelingen in dat leven. In 1989 publiceerde Berkouwer een soort 'outward looking autobiography' onder de titel *Zoeken en vinden. Herinneringen en Ervaringen*. Daarin spreekt hij met grote sympathie over mensen, die hij in zijn boeken had bestreden, bijvoorbeeld over de remonstrantse theoloog G.J. Heering.

Berkouwers terugblik is zeker gekleurd, maar niet oneerlijk. Zoals hij steeds meer het positieve gesprek met de anderen zocht en in de anderen op zoek was naar wat hen met hem verbond, zo zal hij ook hebben gezocht naar wat de late Berkouwer met de Berkouwer uit de vroegere jaren verbond. Een mens moet geen oordeel over zichzelf uitspreken, en een bescheiden man als Berkouwer wilde dat zeker niet doen. Een ander mag dat in alle voorzichtigheid wel proberen te doen. We hebben de indruk dat Berkouwer zich later geneerde voor bepaalde geschriften uit zijn vroege jaren, en dat zijn vrienden hier ook het een en ander willen verzwijgen. Wij hebben die kanten opzettelijk naar voren gehaald, niet om deze beminnelijke geleerde en gelovige te bekladden, maar vanuit de overtuiging: De jonge Berkouwer van de dertiger en veertiger jaren, die volgens velen een steil gereformeerde Berkouwer was, was een onmisbare voorwaarde voor de algemeen gewaardeerde Berkouwer uit de latere tijd. De breedte van zijn theologie maakte die zo interessant. Maar het was een breedte die een identiteit als achtergrond had en daardoor niet vaag en oeverloos werd. De jonge Berkouwer poneerde met kracht de identiteit van zijn traditie. Hij begon smal of 'ergens', en daarom kon hij eindigen in een breedte, waarin niet alleen anderen hem iets te zeggen hadden, maar hij ook hun.

Zijn ontwikkeling, die continuïteit en discontinuïteit te zien geeft, kan tenslotte misschien het beste worden geïllustreerd met zijn beschouwingen over de bijbel. Vóór de oorlog had hij een boek geschreven, waarin dit vraagstuk op een zeer formele manier werd behandeld, en waarin hij de bijbelbeschouwing van de reeds genoemde synode te Assen blijkt te delen. In 1966 en 1967 verschijnen binnen zijn *Dogmatische Studiën* twee delen over de Heilige Schrift. Daarin biedt hij in grote lijnen nog wel de typisch reformatorische leer over dit onderwerp, maar het gaat hem er nu veel meer inhoudelijk om dat men de stem van God in en door de bijbel verneemt. Daarom zal het hem in latere jaren steeds blijven gaan. Hij was van mening dat we uiteindelijk alleen vanuit de Schrift, vanuit de openbaring van God, over God kunnen spreken. In de bijbel wilde hij de stem van God beluisteren. In zijn *Dogmatische Studiën* neemt de argumentatie vanuit de bijbel een belangrijke plaats in, en dat gebeurt in afnemende mate op een biblicistische manier. Maar in persoonlijke gesprekken in de laatste jaren van zijn leven

noemde hij bij alle theologische onderwerpen telkens weer bijbelteksten, die op hun bedoeling moesten worden gepeild. Bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Vrije Universiteit bood men hem een feestbundel aan onder de treffende titel *Ex auditu Verbi*. Berkouwer was zijn leven lang een luisterend mens en een luisterend theoloog. Zijn wetenschappelijke werk laat zien, hoeveel hij van mensen heeft gehoord en hoe hij dat heeft verwerkt. Dat hij daarin ook de stem van God heeft gehoord, dat geloofde hij, en dat kan een ander ook geloven, maar dat is iets dat op deze plaats verder niet besproken kan worden en ook niet besproken hoeft te worden.